
II. STRUKTURÁLNÍ ANALÝZA V JAZYKOVĚDĚ A ANTROPOLOGII¹⁾

Mezi všemi společenskými vědami, k nimž nepochybně patří, zaujímá jazykověda výjimečné místo: není to sociální věda stejná jako ostatní, ale společenská věda, která dosáhla zdaleka největších pokroků, jediná, která si může označení „věda“ nárokovat a jež dospěla jak k formulování pozitivní metody, tak k poznání povahy jevů, jež analyzuje. Toto výsadní postavení s sebou nese některé závazky: jazykovědec často vidí, že badatelé působící v oborech blízkých, avšak odlišných se inspiroují jeho příkladem a pokoušejí se kráčet jeho cestou. *Noblesse oblige*: jazykovědný časopis jako *Word* se nemůže spokojit objasňováním tvrzení a stanovisek ryze jazykovědných. Má povinnost přijímat také psychology, sociology a etnografy, žádostivě dozvědět se od moderní jazykovědy, která cesta vede k pozitivnímu poznání společenských faktů. Jak už před dvaceti lety napsal Marcel Mauss: „Sociologie by byla jistě mnohem pokročilejší, kdyby všude postupovala po vzoru jazykovědců...“²⁾ Úzká analogie existující mezi metodami obou těchto disciplín jim ukládá zvláštní povinnost spolupracovat.

Od dob Schraderových³⁾ už není třeba dokazovat, jakou podporu může jazykověda poskytnout sociologovi při zkoumání otázek příbuzenství. Právě někteří jazykovědci a filologové (Schrader, Rose)⁴⁾ ukázali, jak nepravděpodobná je hypotéza – ke které se ještě v té době upínalo mnoho sociologů – o matrilineárních přežitcích ve starověké rodině. Jazykovědec poskytuje sociologovi etymologie umožňující stanovit souvislosti mezi některými příbuzenskými termíny, jež nebyly bezprostředně pozorovatelné. Naopak sociolog může jazykovědce seznámit se zvyky, pozitivními pravidly a zákazy umožňujícími pochopit stálost některých rysů jazyka nebo nestálost termínů či skupin výrazů. Během nedávného zasedání Newyorského lingvistického kroužku Giuliano Bonfante toto stanovisko názorně doložil na příkladu etymologie označení strýce v některých románských jazycích – řecké *θεῖος* dalo v italštině, španělštině a portugalštině *zio* a *tio* – a dodal, že v určitých oblastech Itálie se strýc nazývá *barba*. „Vous“, „božský“ strýc – kolik podnětů dají tyto výrazy sociologovi! Rázem si připomeneme výzkumy zesnulého Hocarta vztahující se k náboženské povaze tohoto příbuzenského vztahu a ke krádeži oběti synovci z matčiny strany.⁵⁾ Ať už je třeba fakta shromážděná

Hocartem vykládat jakkoliv (jeho interpretace nás zajisté plně neuspokojí), jazykovědec nepochybně spolupracuje při řešení daného problému tím, že odkrývá, jak v současném slovníku houževnatě přetrvávají zaniklé vztahy. Zároveň sociolog jazykovědci zdůvodňuje jeho etymologii a potvrzuje její platnost. V době ještě nedávnější Paul K. Benedict, jenž se jako jazykovědec pustil do zkoumání příbuzenských systémů v Jižní Asii, výrazně přispěl k poznání sociologie rodiny v této části světa.⁶⁾

Když však jazykovědci a sociologové takto postupují, ubírají se nezávisle na sobě každý svou vlastní cestou. Občas se nepochybně zastaví a předají si některé výsledky; tyto výsledky však pocházejí z různých postupů a nikdo nevyvíjí úsilí, aby jedna skupina těžila z technických a metodologických pokroků skupiny druhé. Tento postoj se dal vysvětlit v době, kdy se jazykovědný výzkum opíral především o historickou analýzu. Vzhledem k etnologickému výzkumu, jak se prováděl v téměř období, byl rozdíl spíš ve stupni než v povaze. Jazykovědci měli přesnější metodu a jimi dosažené výsledky spočívaly na pevnějších základech; sociologové se mohli inspirovat jejich příkladem a „přestat brát za základ svých klasifikací zkoumání současných druhů v prostoru“.⁷⁾ Koneckonců však antropologie a sociologie očekávaly od jazykovědy jen jistá ponaučení, nic nedávalo tušit převratný objev.⁸⁾

Vznik fonologie přivodil zvrát dané situace. Fonologie nejenže obnovila perspektivy jazykovědy: tak dalekosáhlá transformace se neomezuje na jediný obor. Fonologie nemůže ve vztahu ke společenským vědám néhrát tutěž obrozující úlohu, jakou hrála například jaderná fyzika ve vztahu ke všem exaktním vědám. V čem spočívá tato revoluce, když se jí pokoušíme zkoumat z hlediska jejích nejjobecnějších důsledků? Odpověď na tuto otázku nám dává věhlasný zakladatel fonologie N. Trubeckoj. V jednom svém programovém článku⁹⁾ shrnuje fonologickou metodu do čtyř základních kroků: za prvé, fonologie postupuje od zkoumání *vědomých* jazykových jevů ke zkoumání jejích *nevědomé* infrastruktury; odmítá pojímat *prvky* jako nezávislé entity, a ve své analýze naopak vychází ze *vztahů* mezi prvky; zavádí pojem *systém*: „Dnešní fonologie se neomezuje na prohlášení, že fonémy jsou vždy členy nějakého systému, ale *ukazuje* konkrétní fonologické systémy a ozřejmuje jejich strukturu“; ¹⁰⁾ a konečně se snaží odhalit *obecné zákony* buď indukci, „nebo... logickou dedukcí, což jim dodává absolutní charakter.“¹¹⁾

Tak se poprvé některé společenské vědě podaří formulovat nutné vztahy. To je také smyslem posledně citované věty Trubeckého, zatímco předchozí pravidla ukazují, co musí jazykověda podniknout, aby tohoto výsledku dosáhla. Není naší povinností dokazovat zde, že požadavky Trubeckého jsou oprávněné, zdá se totiž, že velká většina moderních jazykovědců se v tomto ohledu dostatečně shoduje. Ale když v jedné z humanitních věd dojde k tak významné události, představitelům sousedních oborů je nejen dovoleno, ale přímo se po nich požaduje, aby ihned prozkoumali její důsledky a možnou aplikaci na fakta jiné povahy.

Otevírají se tedy nové perspektivy. Nejde už o pouhou příležitostnou spolupráci, při níž jazykovědec a sociolog, každý z nich pracující ve vlastním koutě, si občas sdělují, co některý z nich objevil a co může zajímat i toho druhého. Při zkoumání otázek příbuzenství (a nepochybně i jiných) se sociolog ocitá v situaci formálně podobné situaci jazykovědce fonologa: stejně jako fonémy i příbuzenské termíny jsou významovými prvky; stejně jako ony nabývají významu jen za předpokladu, že se začlení do systémů; „příbuzenské systémy“ stejně jako „systémy fonologické“ se vytvářejí v mysli na úrovni nevědomého myšlení; konečně skutečnost, že v navzájem vzdálených oblastech světa a u společností hluboce rozdílných se opakovaně vyskytují příbuzenské formy, pravidla uzavírání sňatku, podobně předepsané postoje mezi určitými typy příbuzných atd., nás vede k názoru, že tyto pozorovatelné jevy jsou důsledkem fungování obecných, avšak skrytých zákonů. Daný problém tedy lze formulovat takto: jevy příbuzenství jsou v *jiném řádu skutečnosti* jevy *stejněho typu* jako jevy lingvistické. Může tedy sociolog, používá-li metody podobné *co do formy* (ne-li *co do obsahu*) metodě zavedené fonologem, přimět svou vědu, aby učinila pokrok podobný tomu, k němuž došlo ve vědách o jazyce?

Ještě ochotněji se tímto směrem vydáme poté, co učiníme další zjištění: zkoumání otázek příbuzenství se dnes jeví stejně a zřejmě je vydáno napospas týmž obtížím jako jazykověda vpředvečer fonologické revoluce. Mezi starou jazykovědou, hledající svůj princip explikace především v historii, a některými pokusy Riversovými existuje nápadná podobnost: v obou případech má synchronické jevy vysvětlit pouze – nebo skoro pouze – výzkum diachronický. Když Trubeckoj srovnával fonologii a starou lingvistiku, definoval fonologii jako „strukturalismus a systematický univerzalismus“, který stavěl do protikladu k individualismu a „atomismu“ škol dřívějších.

A k diachronickému zkoumání přistupuje ze značně pozměněného hlediska: „Vývoj fonologického systému je v každém okamžiku řízen *tíhnutím k určitému cíli*... Tento vývoj má tedy svůj smysl, svoji vnitřní logiku, které je historická fonologie povolána jasně ukázat.“¹²⁾ Tato „individualistická“, „atomistická“ interpretace, spočívající výlučně na historické nahodilosti a kritizovaná Trubeckým a Jakobsonem, je totiž tatáž jako interpretace zpravidla používaná v souvislosti s otázkami příbuzenství.¹³⁾ Každý terminologický detail, každé zvláštní pravidlo uzavírání sňatku se pojí k jinému zvyku jako důsledek nebo pozůstatek čehosi: upadáme do přílišné nespojitosti. Nikdo se neptá, jak by příbuzenské systémy zkoumané ve svém synchronickém celku mohly být náhodným důsledkem setkání několika heterogenních institucí (z nichž většina je ostatně hypotetická), a přece fungovat pravidelně a s jistou účinností.¹⁴⁾

Přesto však přenesení fonologické metody na výzkumy primitivní sociologie brání hned na samém počátku jedna obtíž. Povrchní podobnost mezi systémy fonologickými a systémy příbuzenskými je tak velká, že nás ihned zavede na scestí. To spočívá v tom, že z hlediska formálního zacházení spodobňujeme příbuzenské termíny s fenomény jazyka. Víme, že když se chce jazykovědec dobrat zákona struktury, provádí rozbor fonémů na „diferenční prvky“, které pak lze uspořádat do jednoho nebo několika „párů opozic“¹⁵⁾. Sociolog by se mohl ocitnout v pokušení rozkládat příbuzenské termíny daného systému, řídit se podobnou metodou. V našem příbuzenském systému má například termín *otec* pozitivní konotaci z hlediska pohlaví, relativního věku a generace; naproti tomu má nulovou extenzi a nemůže vyjadřovat alianční vztah. Položme si tedy otázku, jaké jsou v každém systému vyjádřené vztahy a jakou konotaci – pozitivní nebo negativní – má každý prvek vzhledem ke každému z těchto vztahů: generaci, extenzi, pohlaví, relativnímu věku, afinitě atd. Právě na této „mikrosociologické“ úrovni snad postřehneme ty nejjobecnější zákony struktury, tak jako jazykovědec objevuje ty své na úrovni subfonemické nebo fyzik na úrovni submolekulární, tj. na úrovni atomu. Takto bychom mohli interpretovat zajímavý pokus Davisův a Warnerův.¹⁶⁾

Hned se však vyskytnou tři námitky. Skutečně vědecká analýza musí být reálná, zjednodušující a explikativní. Tak třeba diferenční prvky, k nimž dospějeme na konci fonologické analýzy, objektivně existují ze tří hledisek – psychologického, fyziologického, a dokonce

i fyzického; je jich méně nežli fonémů vytvořených jejich kombinací; a konečně umožňují pochopit a rekonstruovat systém. Z předchozí hypotézy by nic takového nevyplývalo. Zacházení s příbuzenskými termíny, jak jsme si je představovali výše, je analytické jen zdánlivě; výsledek je totiž abstraktnější než princip; místo abychom směřovali ke konkrétnímu, vzdalujeme se od něj a konečný systém – pokud tu nějaký vůbec je – může být jen pojmový. Za druhé, experiment Davisův a Warnerův dokazuje, že systém, k němuž takto dospějeme, je mnohem složitější a obtížněji interpretovatelný nežli zkušenostní data.¹⁷⁾ A konečně, daná hypotéza nemá žádnou explikativní hodnotu: nevysvětluje povahu systému, a ještě méně umožňuje rekonstruovat jeho původ.

V čem tkví příčina tohoto neúspěchu? Otrocká věrnost jazykovědcově metodě zrazuje ve skutečnosti jejího ducha. Příbuzenské termíny nemají jen sociologickou existenci: jsou to také prvky výpovědi. Když se na ně snažíme spěšně přenést metody lingvistické analýzy, nesmíme zapomínat, že jakožto součást slovníku podléhají těmto metodám nikoliv analogicky, nýbrž přímo. Právě jazykověda nás však učí, že fonologická analýza se neprovádí bezprostředně na slovech, ale pouze na slovech předem rozložených na fonémy. *Na úrovni slovní zásoby neexistují nutně vztahy*.¹⁸⁾ To platí pro všechny prvky slovníku, včetně příbuzenských termínů. Platí to v jazykovědě, a *ipso facto* to tedy musí platit i pro sociologii jazyka. Pokus jako takový, o jehož možnosti teď diskutujeme, by tedy spočíval v rozšíření fonologické metody, při němž bychom však zapomínali na její základ. Už v jednom starém článku Kroeber tuto obtíž přímo prorocky předvídal.¹⁹⁾ A jestliže tehdy dospěl k závěru, že strukturální analýza příbuzenských termínů není možná, pak proto, že sama jazykověda se v té době omezovala na fonetickou, psychologickou a historickou analýzu. Společenské vědy totiž musí sdílet omezení jazykovědy, mohou však také těžit z jejího pokroku.

Nesmíme přehlížet ani hluboký rozdíl mezi tabulkou fonémů určitého jazyka a tabulkou příbuzenských termínů určité společnosti. V prvním případě není pochyb co do funkce: všichni víme, k čemu slouží jazyk. Slouží ke komunikaci. Naproti tomu však jazykovědec dlouho neznal prostředek, s jehož pomocí tohoto výsledku jazyk dosahuje; ten mu umožnila objevit pouze fonologie. Funkce byla zřejmá, systém zůstával neznámý. V tomto směru se sociolog nachází v opačné situaci: už od dob Lewise H. Morgana dobře víme,

že příbuzenské termíny vytvářejí systémy; naopak stále ještě nevíme, jaké mají poslání. Neznalost této počáteční situace činí z většiny strukturálních analýz příbuzenských termínů pouhé tautologie. Dokazují zjevně a opomíjejí, co je dosud neznámé.

To neznamená, že bychom se měli vzdát zavedení určitého řádu a objevení významu v příbuzenských nomenklaturách. Ale musíme aspoň přiznat zvláštní problémy, před které nás staví sociologie slovní zásoby, a nejasnou povahu vztahů mezi jejími metodami a metodami jazykovědy. Proto by bylo vhodnější probrat jen jeden případ, ve kterém se analogie jeví jednoduchou. To naštěstí můžeme udělat.

To, co obecně nazýváme „příbuzenským systémem“, ve skutečnosti zahrnuje dva velice odlišné řády skutečnosti. Především jsou tu termíny, jimiž se vyjadřují různé typy rodinných vztahů. Avšak příbuzenství se neprojevuje pouze v nomenklatuře: jedinci nebo třídy jedinců užívající těchto termínů se cítí (nebo také necítí, to podle konkrétních případů) navzájem vázání určitým chováním – úctou nebo důvěrností, právem nebo povinností, náklonností nebo nepřátelstvím. A tak vedle toho, pro co navrhuje označení *systém pojmenování* (a co přesně řečeno tvoří systém slovní zásoby), existuje jiný systém, rovněž psychologického a společenského rázu, jež označíme jako *systém postojů*. Pokud však platí (jak jsme ukázali výše), že zkoumání systémů pojmenování nás staví do situace podobné té, v níž se ocitáme tváří v tvář systémům fonologickým, ale opačně, tato situace se takříkajíc „obrátil naruby“ v případě systémů postojů. Můžeme uhadnout úlohu, kterou tyto systémy hrají – zajišťují soudržnost a rovnováhu skupiny –, nechápeme však povahu spojení existujících mezi různými postoji a uniká nám jejich nezbytnost.²⁰⁾ Jinak řečeno, stejně jako v případě jazyka známe funkci, ale chybí nám systém.

Mezi *systémem pojmenování* a *systémem postojů* je tedy podle nás hluboký rozdíl; v tomto ohledu bychom se rozcházelí s A. R. Radcliffe-Brownem, kdyby se skutečně domníval, jak se mu někdy vyčítalo, že systém postojů je pouze výrazem nebo transpozicí systému pojmenování do roviny afektivní.²¹⁾ V posledních letech se nám dostalo četných příkladů skupin, u nichž tabulka příbuzenských termínů není přesným odrazem tabulky rodinných postojů a naopak.²²⁾ Mýlili bychom se, kdybychom si mysleli, že v každé společnosti je příbuzenský systém hlavním prostředkem upravujícím individuální vztahy; dokonce i ve společnostech, kde mu tato úloha připadá, ji neplní vždy v téže míře. Navíc musíme vždy rozlišovat dva typy postojů: pře-

devším postoje difúzní, jež dosud nenabýly pevné podoby a postrádají institucionálního charakteru; v souvislosti s nimi lze připustit, že v rovině psychologické představují odraz či ozvuk terminologie; a vedle těchto postojů nebo spolu s nimi postoje stylizované, závazné, stvrzované různými tabu nebo výsadami a projevující se prostřednictvím pevně daného ceremonálu. Tyto postoje ani zdaleka neodrážejí automaticky nomenklaturu, ale často se vyskytují jako druhotné konstrukce mající vyřešit rozpory a překonat nedostatky tkvící v systému pojmenování. Jejich syntetický charakter je mimořádně nápadný u australských Wik Monkanů. U této skupiny výsady spjaté s žertováním stvrzují rozpor mezi příbuzenskými vztahy spojujícími dva muže, dříve než uzavřou sňatek, a teoretickým vztahem, který bychom mezi nimi museli předpokládat, abychom vysvětlili jejich následný sňatek se dvěma ženami, mezi nimiž není odpovídající vztah.²³⁾ Mezi dvěma možnými systémy nomenklatury existuje rozpor a důraz kladený na postoje je snahou tento rozpor mezi termíny sladit nebo překonat. Snadno dáme za pravdu Radcliffe-Brownovi a prohlásíme, že existují „real relations of interdependence between the terminology and the rest of the system“;²⁴⁾ přinejmenším někteří z jeho kritiků se dostali na scestí, když z faktu, že mezi postoji a nomenklaturou neexistuje důsledný paralelismus, vyvodili, že oba tyto řády jsou autonomní. Tento vztah vzájemné závislosti však není důslednou korespondencí všech jednotlivých prvků. Systém postojů představuje spíše dynamickou integraci systému pojmenování.

Dokonce i v rámci hypotézy – kterou bez výhrady přijímáme –, že mezi oběma systémy existuje funkcionální vztah, máme tedy právo z metodologických důvodů pojímat otázky vztahující se k jednomu či druhému z nich jako otázky oddělené. Právě tak zde hodláme přistupovat k problému, který je právem považován za východisko každé teorie postojů: k otázce strýce z matčiny strany. Pokusíme se ukázat, jak formální přenesení fonologické metody umožní vrhnout na tuto otázku nové světlo. Sociologové jí totiž věnovali mimořádnou pozornost jen proto, že vztah mezi strýcem z matčiny strany a synovcem se v mnoha primitivních společnostech výrazně rozvinul. Nestačí však zjištění, že tento jev je častý: musíme zjistit, proč tomu tak je.

Připomeňme stručně hlavní etapy vývoje dané otázky. Po celé 19. století až po Sydneye Hartlanda²⁵⁾ se význam strýce z matčiny strany s oblibou vykládal jako pozůstatek matrilinéárního řádu. Tento řád byl čistě hypotetický a možnost, že skutečně existoval, působila

mimořádně pochybně vzhledem k příkladům z Evropy. Naproti tomu Riversův pokus²⁶⁾ vysvětlit význam strýce z matčiny strany v jižní Indii jako pozůstatek sňatku mezi křížovými bratrance a sestřenicemi přinesl obzvlášť skličující výsledek: sám autor musel přiznat, že jeho interpretace nemůže vysvětlit všechny aspekty daného problému, a upustil od hypotézy, podle níž je třeba dovolávat se *několika* heterogenních, nyní už zaniklých zvyků (sňatek mezi bratrance a sestřenicemi je jen jedním z nich), abychom pochopili existenci *jediné* instituce. Atomismus a mechanismus sklízely triumf.²⁷⁾ Vlastně teprve Lowieův zásadní článek o matrilineárním komplexu²⁸⁾ zahájil to, co bychom rádi nazvali „moderní etapou“ otázky avunkulátu. Lowie ukázal, že zmiňovaná nebo postulovaná korelace mezi převahou strýce z matčiny strany a matrilineárním systémem při analýze neobstojí; s avunkulátem se totiž setkáme ve spojení se systémy patrilineárními stejně jako s matrilineárními. Úlohu strýce z matčiny strany nelze vysvětlit jako důsledek nebo přežitek matriarchátu; je to jen zvláštní uplatnění „of a very general tendency to associate definite social relations with definite forms of kinship regardless of maternal or paternal side“. Tento princip, se kterým přišel poprvé Lowie v roce 1919 a podle kterého existuje obecná tendence *kvalifikovat postoje*, představuje jediný pozitivní základ teorie příbuzenských systémů. Zároveň však Lowie ponechal některé otázky bez odpovědi: čemu se přesně vzato říká avunkulát? Nesměšují se pod jediným označením různé zvyky a postoje? A pokud opravdu existuje tendence kvalifikovat všechny postoje, proč jenom některé jsou spojovány se vztahem strýce z matčiny strany a synovce, a nikoliv kterékoliv možné postoje podle zkoumaných skupin?

Na tomto místě odbočme a zdůrazněme nápadnou analogii mezi vývojem naší otázky a některými etapami jazykovědného myšlení: rozmanitost možných postojů v oblasti vztahů mezi jedinci je prakticky neomezená; stejně je tomu i s rozmanitostí hlásek, které hlasové ústrojí dokáže artikulovat a v prvních měsících lidského života skutečně vydává. Každý jazyk si však volí jen velmi malé množství ze všech možných hlásek a jazykověda si v této souvislosti klade dvě otázky: proč byly vybrány určité zvuky? Jaký je vztah mezi jednou nebo několika zvolenými hláskami a všemi ostatními?²⁹⁾ Náš nástin historie otázky strýce z matčiny strany se nachází v přesně témž stadiu: stejně jako jazyk i společenská skupina má k dispozici velmi bohatý psychofyzilogický materiál; rovněž jako jazyk i ona si zvolí jen

některé prvky, z nichž alespoň několik je jich stejných i v nejrůznějších kulturách, a ty kombinuje do rozmanitých struktur. Ptáme se tedy, jaký je důvod dané volby a jaké jsou zákony oněch kombinací.

Co se týče konkrétní otázky vztahu strýce a synovce, je na místě hledat odpověď u Radcliffe-Browna. Jeho slavný článek o strýci z matčiny strany v jižní Africe³⁰⁾ představuje první pokus uchopit a analyzovat modalitu toho, co bychom mohli nazvat „obecným principem kvalifikace postojů“. Postačí stručně zde připomenout základní teze tohoto dnes už klasického pojednání.

Podle Radcliffe-Browna termín avunkulát zahrnuje dva systémy protikladných postojů: v jednom případě strýc z matčiny strany představuje rodinnou autoritu; synovec se ho obává, poslouchá ho a strýc nad ním má určité pravomoci. Ve druhém případě ve vztahu ke strýci požívá některých výsad důvěrnosti synovec a může s ním víceméně zacházet jako s obětí. Za druhé existuje korelace mezi postojem ke strýci z matčiny strany a vztahem k otci. V obou případech nacházíme dva stejné systémy postojů, ale ve vztahu vzájemné inverze: ve skupinách, kde vztah mezi otcem a synem je důvěrný, je vztah mezi strýcem z matčiny strany a synovcem strohý; tām, kde se otec jeví jako přísný strážce rodinné autority, jedná se se strýcem nenuceněji. Skupiny postojů tedy vytvářejí dva páry opozic, jak by řekl fonolog. Radcliffe-Brown závěrem předložil svou interpretaci tohoto jevu: smysl opozic nakonec určuje filiace. V patrilineárním systému, kde otec a otcův rod představují tradiční autoritu, je strýc z matčiny strany považován za jakousi „mužskou matku“, jedná se s ním zpravidla stejně jako s matkou, a někdy se mu dokonce říká stejně jako jí. Opačnou situaci najdeme v systému matrilineárním: tam strýc z matčiny strany ztělesňuje autoritu, kdežto něžné a důvěrné vztahy se zaměřují na otce a jeho rod.

Význam Radcliffe-Browna přínosu lze jen těžko přecenit. Po neolitostné kritice evolucionistické metafyziky, tak skvěle vedené Lowiem, zde máme novou snahu o syntézu, tentokrát na pozitivním základě. Jestliže řekneme, že tato snaha nevedla ihned k cíli, dozajista tím velkému anglickému sociologovi nevzdáváme menší poctu, než jakou jsme mu povinováni. Příznějme tedy, že i Radcliffe-Brownův článek ponechává některé znepokojivé otázky otevřené: za prvé, avunkulát se nevyskytuje ve všech matrilineárních a patrilineárních systémech, a někdy ho nacházíme v systémech, které nejsou ani matrilineární, ani patrilineární.³¹⁾ Dále vztah strýce a synovce není vztahem mezi

dvěma, nýbrž mezi čtyřmi prvky: předpokládá bratra, sestru, švagra a synovce. Interpretace jako Radcliffe-Brownova svévolně vyděluje některé prvky z celkové struktury, s níž se musí zacházet jakožto s takovou. Několik jednoduchých příkladů tuto dvojí obtíž jasně ukáže.

Společenská organizace domorodců na Trobriandových ostrovech v Melanésii se vyznačuje matrilinéární filiací, nenucenými a důvěrnými vztahy mezi otcem a synem a značným antagonismem mezi strýcem z matčiny strany a synovcem.³²⁾ Naopak u kavkazských Čerkesů, kteří jsou patrilinéární, vládne nepřátelství mezi otcem a synem, zatímco strýc z matčiny strany synovci pomáhá, a když se synovec žení, daruje mu strýc koně.³³⁾ Až dosud se pohybujeme v mezích Radcliffe-Brownova schématu. Povšimněme si však ostatních relevantních rodinných vztahů: Malinowski ukázal, že na Trobriandových ostrovech vládne mezi manželi něžně důvěrná atmosféra a jejich vztah se vyznačuje reciprocitou. Naopak vztahům mezi bratrem a sestrou vévodí nesmírně přísné tabu. A jak je tomu na Kavkazu? Něžný vztah existuje mezi bratrem a sestrou, takže u Pšavů dcera, která je jedináček, „adoptuje bratra“, jenž bude hrát úlohu u bratra obvyklou, totiž úlohu cudného společníka sdílejícího její lož.³⁴⁾ Mezi manželi je tomu však zcela jinak: Čerkes se neodvažuje ukázat se ženou na veřejnosti a navštěvuje ji jen potají. Podle Malinowského na Trobriandových ostrovech není těžší urážky nežli říci muži, že se podobá sestře; na Kavkazu najdeme ekvivalent tohoto zákazu: muže se nesmíme ptát na ženino zdraví.

Když studujeme společnosti typu „čerkeského“ nebo typu „trobriandského“, nestačí tedy zkoumat korelaci postojů *otec/syn* a *strýc/sestrin syn*. Uvedená korelace je jen jedním aspektem celkového systému zahrnujícího čtyři organicky spjaté typy vztahů: *bratr/sestra*, *manžel/manželka*, *otec/syn*, *strýc z matčiny strany/sestrin syn*. Obě skupiny, jež nám posloužily jako příklad, představují různé aplikace zákona, který lze formulovat takto: v obou skupinách se vztah mezi strýcem z matčiny strany a synovcem má ke vztahu mezi bratrem a sestrou jako vztah mezi otcem a synem ke vztahu mezi mužem a ženou. A tak známe-li jednu dvojici vztahů, můžeme vždy vyvodit druhou.

Podívejme se nyní na jiné případy. Na polynéském ostrově Tonga je filiace patrilinéární jako u Čerkesů. Zdá se, že vztahy mezi manželi jsou veřejné a harmonické: domácí hádky jsou vzácné, a ačkoliv žena má často vyšší status než její manžel, „ani v nejmenším se mu nehodlá vzpírat...“, ve všech otázkách spojených s domácností se

ochotně podvoluje jeho autoritě“. Krajní nenucenost vládne rovněž mezi strýcem z matčiny strany a synovcem: ten je vzhledem ke strýci *fabu*, postaven nad zákon, a může si k němu dovolit cokoliv. Proti kladem těchto nenucených vztahů jsou vztahy mezi synem a otcem. Ten je *tapu*, syn se nesmí dotýkat jeho hlavy ani vlasů, nesmí o něho zavazit, když jí, spát v jeho lůžku ani na jeho polštáři, sdílet s ním nápoj či potravu, hrát si s věcmi patřícími otci. Nejmocnější ze všech *tapu* je však *tapu* mezi bratrem a sestrou, kteří se nesmějí ani zdržovat pod touž střechou.³⁵⁾

Domorodci od jezera Kutubu na Nové Guineji, ač též patrilinéární a patrilokální, jsou příkladem struktury opačné, než byla ta předchozí: „Nikdy jsem neviděl tak důvěrné spojení mezi otcem a synem,“ píše v této souvislosti F. E. Williams. Vztahy mezi manželi se vyznačují velmi nízkým statusem přisuzovaným ženskému pohlaví, „ostrým předělem mezi mužskými a ženskými zájmy“. Ženy, říká Williams, „musí na svého pána těžce pracovat... někdy protestují, a dostanou výprask“. Před manželem žena vždy požívá ochrany ze strany bratra, u něho hledá útočiště. Co se týče vztahů mezi synovcem a strýcem z matčiny strany: „Nejlépe je shrnuje výraz ‚respekt‘..., lehce zabarvený strachem,“ protože strýc z matčiny strany má moc (stejně jako u afrických Kipsigiů) synovce proklít a způsobit mu těžkou nemoc.³⁶⁾

Posledně uvedené struktura, převzatá z patrilinéární společnosti, je však téhož typu jako struktura bougainvilleských Siuaiů, majících filiaci matrilinéární. Mezi bratrem a sestrou vládou „přátelské vztahy a vzájemná velkorysost“. Mezi otcem a synem „nic nenasvědčuje nepřátelství, strohé autoritě ani respektu poznamenanému strachem“. Avšak vztahy mezi synovcem a strýcem z matčiny strany jsou čímsi „mezi přísnou disciplínou a dobrovolně uznávanou vzájemnou závislostí“. Nicméně „informátoři uvádějí, že ve všech chlapcích strýc z matčiny strany budí jistou hrůzu a že ho poslouchají spíše než otce“. Co se týče vztahů mezi mužem a ženou, dobrá shoda mezi nimi podle všeho vládne jen zřídka: „Málo mladých manželek je věrných... jejich mladí manželé jsou neustále podezíraví, náchylní k žárlivému vzteku..., manželství s sebou nese nejrůznější obtížné přizpůsobování“.³⁷⁾

Stejný obraz, ale ještě vyhraněnější, najdeme na ostrově Dobu, jehož matrilinéární obyvatelé, sousedé rovněž matrilinéárních Trobriandů, se vyznačují velmi odlišnou strukturou. Manželství na Dobu jsou nestabilní, vytrvale v nich dochází k cizoložství a muž i žena se pořád bojí, že je kouzla toho druhého zahubí. Fortuneova

poznámka, „že je těžkou urážkou zmínit se o kouzelnických schopnostech ženy tak, že to může slyšet její manžel,“ se jeví jako permutace výše uvedených zákazů trobriandských a kavkazských.

Na Dobu platí za nejprísnejšího ze všech příbuzných matčín bratr. „Své synovce bije ještě dlouho poté, co s tím jejich rodiče přestali,“ a jeho jméno se nesmí vyslovovat. Nepochybně existuje něžný vztah spíš k „pupku“, manželovi matčiny sestry, než k otci samému. Nicméně otec je považován za „méně přísného“ než strýc a v rozporu s dědickým zákonem se vždy snaží zvýhodňovat svého syna na úkor sestřina syna.

Konečně pouto mezi bratrem a sestrou je „silnější než všechny společenské svazky“.³⁸⁾

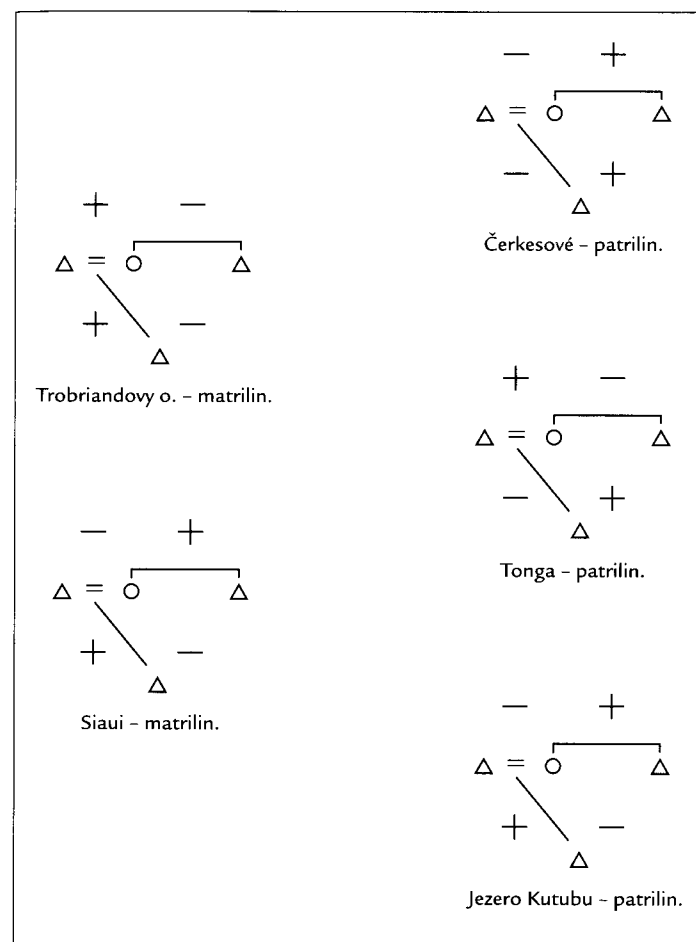
Jaké závěry máme z těchto příkladů vyvodit? Daný problém se neomezuje na korelaci mezi formami avunkulátu a typy filiace. Různé formy avunkulátu mohou doprovázet též typ filiace, patrilineární či matrilineární. Vždy však nacházíme též základní vztah mezi čtyřmi dvojicemi opozic nezbytných k vytvoření systému. To se ukáže jasněji ve schématech na protější straně, ilustrujících naše příklady; znaménko + v nich představuje nenucené, důvěrné vztahy, znaménko - vztahy poznamenané nepřátelstvím, antagonismem či zdrženlivostí (obr. 1). Toto zjednodušení není plně oprávněné, ale prozatím s ním můžeme pracovat.

Takto formulovaný synchronický zákon korelace lze ověřit diachronicky. Shrneme-li vývoj rodinných vztahů ve středověku, jak vysvítá z Howardova výkladu, získáme přibližně toto schéma: bratrova moc nad sestrou se zmenšuje, moc budoucího manžela roste. Zároveň slábné pouto mezi otcem a synem, zato se utužuje svazek mezi strýcem z matčiny strany a synovcem.³⁹⁾

Zdá se, že tento vývoj potvrzují dokumenty shromážděné L. Gautierem, protože v „konzervativních“ textech (*Raoul de Cambrai*, *Geste des Loherains* atd.) pozitivní vztah se vytváří spíš mezi otcem a synem a jen postupně se prosazuje mezi strýcem z matčiny strany a synovcem.⁴⁰⁾

* * *

Vidíme tedy,⁴¹⁾ že máme-li pochopit avunkulát, musíme jej pojímat jako vnitřní vztah určitého systému a zkoumat musíme daný systém jako celek, abychom zjistili jeho strukturu. Struktura sama spočívá na čtyřech prvcích (bratr, sestra, otec, syn) navzájem spojených dvěma skupinami korelativních opozic, tak, že v každé ze dvou do-

Obr. 1

tyčných generací existuje vždy jeden vztah kladný a jeden záporný. Co však je ona struktura a jaký může být její důvod? Odpověď zní takto: onou strukturou je ta nejjednodušší příbuzenská struktura, jakou si lze představit a jaká může existovat. Přesně řečeno je to *příbuzenská jednotka*.

Na podporu tohoto tvrzení lze uvést argument logické povahy: má-li existovat příbuzenská struktura, musí v ní být přítomny tři typy rodinných vztahů, které jsou v lidské společnosti vždy dány,

totiž vztah pokrevního příbuzenství, vztah aliance a vztah fliace; jinak řečeno, vztah sourozenectví, vztah manžela a manželky a vztah rodiče a dítěte. Snadno poznáme, že zde zkoumaná struktura dovozuje splnit všechny tři požadavky v souladu se zásadou maximální úspornosti. Předchozí úvahy však mají abstraktní povahu, náš výklad lze podložit přímějším důkazem.

Původní a neredukovatelný charakter příbuzenské jednotky, jak jsme ji definovali, totiž bezprostředně vyplývá z univerzální existence zákazu incestu. To znamená, že v lidské společnosti může určitý muž získat ženu pouze od jiného muže, jenž mu ji postoupí jakožto svou dceru nebo sestru. Není tedy třeba vysvětlovat, jak se v příbuzenské struktuře objevil strýc z matčiny strany: neobjevil se v ní, nýbrž je v ní bezprostředně dán, je její podmínkou. Chyba tradiční sociologie – stejně jako tradiční jazykovědy – spočívala v tom, že zkoumala prvky, a nikoliv vztahy mezi prvky.

Nežli budeme pokračovat, vyvraťme ve stručnosti některé námitky, které by někdo mohl vznést. Za prvé, jestliže vztah „švagrů“ tvoří nutnou osu, kolem níž se struktura příbuzenství vytváří, proč má do elementární struktury zasahovat dítě vzešlé ze sňatku? Je třeba chápat, že toto dítě může být jak dítětem narozeným, tak tím, které se teprve narodí. Pak ovšem dítě je nezbytné k potvrzení dynamické a teleologické struktury prvního kroku, zakládajícího příbuzenství na alianci a skrze ni. Příbuzenství není jev statický, existuje jen proto, aby se udržovalo. Nemáme zde na mysli touhu zachovat rod, nýbrž skutečnost, že ve většině příbuzenských systémů počáteční nerovnováha, která se v určité generaci vytvoří mezi tím, kdo ženu postupuje, a tím, kdo ji přijímá, může vyrovnat pouze proti-půjčkami, k nimž dojde v dalších generacích. I ta nejelementárnější příbuzenská struktura existuje současně synchronicky i diachronicky.

Za druhé, nelze si představit strukturu symetrickou, stejně jednoduchou, ale v níž by pohlaví byla obrácena, tj. strukturu, ve které by se uplatňovala sestra, její bratr, jeho žena a dcera zrozená z jejich svazku? Jistě, ale tuto teoretickou možnost můžeme ihned vyloučit na základě zkušenosti: v lidské společnosti muži vyměňují ženy, nikoliv naopak. Zbývá pátrat, zdali některé kultury netíhly k uskutečnění jakéhosi fiktivního obrazu této symetrické struktury. Takové případy mohou být jen vzácné.

Nyní dospíváme k závažnější námitce. Je totiž možné, že se nám podařilo daný problém jen obrátit. Tradiční sociologie se horlivě

snažila vysvětlit původ avunkulátu a my jsme se tohoto zkoumání zbavili tím, že k matčině bratrovi přistupujeme nikoliv jako k prvku vnějšimu, ale jako k bezprostřední danosti té nejjednodušší rodinné struktury. Jak to, že jsme se tedy s avunkulátem nesetkávali vždy a všude? Protože i když je avunkulát značně rozšířen, přesto není univerzální. Zbytečně bychom se vyhýbali vysvětlování případů, kde se avunkulát vyskytuje, kdybychom ztroskotali teprve na jeho nepřítomnosti.

Především zjišťujeme, že příbuzenský systém nemá tyž význam ve všech kulturách. Některým poskytuje aktivní princip řídící všechny společenské vztahy nebo alespoň mnohé z nich. V jiných skupinách, jako je třeba naše společnost, tato funkce chybí nebo je velmi oslabena; v dalších zase, jako jsou společnosti préríjních indiánů, je plněna jen částečně. Příbuzenský systém je jazyk. Není to jazyk univerzální a jiné prostředky vyjadřování a konání mohou být před ním upřednostňovány. Ze sociologického hlediska to znamená, že tváří v tvář určité kultuře stojíme vždy před předběžnou otázkou: je její systém systematický? Taková otázka, na první pohled absurdní, by ve skutečnosti byla absurdní jen ve vztahu k jazyku. Jazyk je totiž významový systém v pravém slova smyslu; nemůže neznamenat a nejpodstatnější na něm je právě to, že nese významy. Tuto otázku však musíme zkoumat stále přísněji, jak se postupně vzdalujeme od jazyka a pozorujeme jiné systémy, které si rovněž činí nárok na význam, ale jejich významová hodnota je jen částečná, zlomkovitá nebo subjektivní: společenská organizace, umění atd.

Avunkulát jsme navíc interpretovali jako charakteristický rys elementární struktury. Elementární struktura, která je důsledkem pevně daných vztahů mezi čtyřmi prvky, je pro nás skutečným *atomem příbuzenství*.⁴²⁾ Nemůže existovat nic, co by bylo myslitelné nebo mohlo být dáno mimo základní požadavky jeho struktury, a na druhé straně je jediným stavebním materiálem složitějších systémů. Existují totiž složitější systémy, nebo přesněji řečeno, každý příbuzenský systém se vytváří od této elementární struktury, která se opakuje nebo rozvíjí začleňováním nových prvků. Musíme tedy vzít v úvahu dvě hypotézy: tu, podle níž zkoumaný příbuzenský systém prostě klade vedle sebe elementární struktury, a podle níž tedy avunkulátní vztah je neustále patrný, a hypotézu, podle níž konstrukční jednota systému je už složitější. V tomto případě avunkulátní vztah, třebaže existuje, se může v odlišném kontextu napohled ztratit. Lze

si například představit systém vycházející z elementární struktury, který však do sebe pojímá napravo od strýce z matčiny strany jeho ženu a nalevo od otce nejprve otcovu sestru a poté jejího manžela. Snadno by se dalo prokázat, že takovýto vývoj s sebou v příští generaci nese paralelní zdvojení: dítě pak musí být rozlišeno na syna a dceru, přičemž každý z nich je symetrickým a inverzním vztahem spojen s prvky zaujímajícími ve struktuře okrajové pozice (to je převládající pozice otcovy sestry v Polynésii, jihoafrická *nblamps*a a dědění po manželce matčina bratra). V takovéto struktuře avunkulární vztah zůstává zjevný, není to však už vztah převládající. Může zaniknout nebo splynout s jinými ve strukturách ještě složitějších. Ale avunkulární vztah právě proto, že je součástí elementární struktury, se znovu jasně ukazuje a má tendenci vyostřovat se pokaždé, když zkoumaný systém dospěje ke kritickému bodu: buď proto, že prochází rychlou proměnou (severozápadní pobřeží Tichého oceánu), nebo že se dostal do kontaktu s velmi odlišnými kulturami (Fidži, jižní Indie) a do konfliktu mezi nimi, nebo konečně že právě prodělává neodvratnou krizi (evropský středověk).

Konečně bychom měli dodat, že kladné i záporné symboly, kterých jsme použili v předchozích schématech, představují přílišné zjednodušení, přijatelné pouze jako určitá etapa dokazování. Ve skutečnosti systém základních postojů zahrnuje přinejmenším čtyři prvky: postoj vyznačující se náklonností, něhou a spontánností; postoj vyplývající ze vzájemné výměny hodnot a proti-hodnot; a vedle těchto vztahů dvoustranných i dva vztahy jednostranné, z nichž jeden odpovídá postoji věřitelovu a druhý postoji dlužníkovu. Jinými slovy: vzájemnost (=), reciprocita ($\pm$), právo (+) a povinnost (-). Uvedené čtyři základní postoje lze znázornit v jejich vzájemných vztazích takto:

Obr. 2

V mnoha systémech je často vztah mezi dvěma jedinci vyjádřen nikoliv jediným postojem, ale několika postoji tvořícími jakýsi svazek (třeba na Trobriandových ostrovech najdeme mezi manželi vzá-

jemnost *plus* reciprocitu). To je další důvod, proč se někdy základní struktury můžeme dobrat jen obtížně.

* * *

Pokusili jsme se ukázat vše, zač předchází analýza vděčí současným velikánům primitivní sociologie. Musíme však zdůraznit, že v tom nejzásadnějším se s jejich učením rozchází. Citujme například Radcliffe-Browna:

The unit of structure from which a kinship is built up is the group which I call an „elementary family“, consisting of a man and his wife and their child or children... The existence of the elementary family creates three special kinds of social relationship, that between parent and child, that between children of the same parents (siblings), and that between husband and wife as parents of the same child or children... The three relationships that exist within the elementary family constitute what I call the first order. Relationships of the second order are those which depend on the connection of two elementary families through a common member, and are such as father's father, mother's brother, wife's sister, and so on. In the third order are such as father's brother's son and mother's brother's wife. Thus we can trace, if we have genealogical information, relationships of the fourth, or nth order.⁴³⁾

Myšlenka vyjádřená v citovaném úryvku, totiž že biologická rodina je oním bodem, od kterého celá společnost vytváří svůj příbuzenský systém, jistě není příznačná jen pro anglického učenec: není mnoho myšlenek, které se dnes přijímají jednomyslněji. A podle nás neexistuje ani myšlenka nebezpečnější. V lidské společnosti je biologická rodina jistě přítomna a pokračuje v ní. Povahu společenského faktu však příbuzenství nedává to, co si musí uchovávat z přírody, nýbrž onen zásadní krok, jímž se od přírody odděluje. Příbuzenský systém nespočívá v objektivních svazcích filiacce nebo pokrevního příbuzenství mezi jedinci; existuje pouze ve vědomí lidí, je to konvenční systém představ, nikoliv spontánní rozvinutí skutečné situace. To jistě neznamená, že skutečná situace je automaticky popírána, nebo dokonce prostě ignorována. Radcliffe-Brown v dnes už klasických pojednáních ukázal, že i systémy působící nejrigidněji a nejméně přirozeně – jako australské systémy s matřními třídami – pečlivě přihlížejí k biologickému příbuzenství. Avšak postřeh tak nesporný jako tento opomíjí skutečnost – podle nás rozhodující –, že v lidské společnosti se příbuzenství může vytvořit a udržovat pouze na základě určitých modalit aliance a skrze ně. Jinak řečeno: vztahy, které

Radcliffe-Brown pojímá jako „vztahy prvního řádu“, jsou funkcí těch, jež považuje za druhotné a odvozené, a závisejí na nich. Základním charakteristickým rysem lidského příbuzenství je to, že vyžaduje jako podmínku existence usouvztažení toho, co Radcliffe-Brown nazývá „základními rodinami“. Skutečně „základní“ však nejsou rodiny, tedy izolované prvky, nýbrž vztah mezi těmito prvky. Žádný jiný výklad nemůže vysvětlit univerzálnost zákazu incestu, jehož nutným důsledkem je avunkulární vztah ve své nejjobecnější podobě, hned zjevně, hned zase zahalené.

Protože příbuzenské systémy jsou systémy symbolů, poskytují antropologovi výsadní oblast, kde jeho úsilí se může téměř (a toto „téměř“ zdůrazňujeme) spojit s úsilím nejrozvinutější společenské vědy, tj. jazykovědy. Avšak podmínkou tohoto setkání, od něhož můžeme očekávat lepší poznání člověka, je nikdy nezapomenout, že v případě výzkumu jak sociologického, tak jazykovědného se nacházíme uprostřed symboliky. Pokud jsme se však právem a svým způsobem nevyhnutelně uchýlili k naturalistické interpretaci, abychom se pokusili pochopit vznik symbolického myšlení, jakmile je toto myšlení dáno, vysvětlení musí změnit svou povahu stejně radikálně, jako se nově vzniklý jev liší od jevů, které mu předcházely a připravovaly jej. Od této chvíle by jakýkoliv ústupek učiněný naturalismu mohl ohrozit nesmírné pokroky, kterých se už dosáhlo v oblasti jazykovědy a které se začínají rýsovat také v sociologii rodiny, a sociologii rodiny uvrhnout zpět do bezduchého a neplodného empirismu.

III. JAZYK A SPOLEČNOST¹⁾

V knize, jejíž význam nelze z hlediska budoucnosti společenských věd podceňovat,²⁾ si Wiener klade otázku, zdali lze na tyto vědy rozšířit matematické metody predikce, které umožnily sestavit velké elektronické počítačové stroje. Posléze na ni odpovídá záporně a na podporu svého stanoviska uvádí dva důvody.

Především ze samé povahy společenských věd podle něho vyplývá, že jejich vývoj se odráží na předmětu zkoumání. Vzájemná závislost pozorovatele a pozorovaného jevu je pojem současné vědecké teorii důvěrně známý. Svým způsobem ilustruje všeobecně známou situaci. V oborech, jež se otevřely tomu nejpokročilejšímu matematickému výzkumu, ji však můžeme považovat za zanedbatelnou. Například astrofyzika má příliš rozsáhlý předmět, než aby na ni pozorovatelův vliv mohl působit. Co se týče atomové fyziky, jí zkoumané předměty jsou sice velmi malé, ale protože jsou také velmi četné, můžeme se dobrat jen statistických nebo středních hodnot, u kterých se pozorovatelův vliv ruší jinak. Naopak patrný je pozorovatelův vliv ve společenských vědách, protože změny, které s sebou nese, jsou *řádově stejně velké* jako zkoumané jevy.

Za druhé Wiener poznamenává, že jevy, které jsou předmětem sociologického a antropologického výzkumu, jsou vymezeny ve vztahu k našim vlastním zájmům: vztahují se k životu, výchově, životní dráze a smrti nám podobných jedinců. Statistické řady, jimiž ke zkoumání libovolného jevu disponujeme, jsou tedy vždy příliš krátké, než aby mohly být základem legitimní indukce. Wiener dospívá k závěru, že matematická analýza aplikovaná na společenské vědy může přinést jen výsledky málo zajímavé pro specialisty, srovnatelné s výsledky, které by statistická analýza plynu přinesla bytosti velké přibližně jako molekula.

Uvedené námitky nelze vyvrátit, pokud je vztahujeme na výzkumy, jež bral v úvahu Wiener, tj. na monografie a práce z oblasti aplikované antropologie. Jde tedy vždy o chování jedinců, zkoumané pozorovatelem, jenž je sám jedinec, nebo o studium určité kultury, „národní povahy“, životního způsobu, při němž se pozorovatel nedokáže plně oprostit od své vlastní kultury nebo od kultury, od níž převzal metody a pracovní hypotézy, které jsou samy součástí konkrétní kultury.